

Klockare Lilja- en egensinnig men skicklig botanist

Nils Lilja, en "son av vår bygd" är mest känd som "klockaren i Billinge" och som far till ett stort antal barn såväl inom äktenskapet som i ett "icke celibat" som han själv uttryckte det. Han hade dock många strängar på sin lyra och har efterlämnat många skrifter inom så skilda områden som lyrik och naturvetenskap. Inom det sistnämnda området är han nog mest känd för sin "*Skånes Flora*" som utkom 1838 samt en skrift om "*Människan, hennes uppkomst, hennes lif och hennes bestämelse*" som utkom året innan (1858) Darwin utgav sin banbrytande bok med titeln "The origin of the species". Darwins bok kom att vålla en sällsynt hätsk debatt och handlade om huruvida de arter som finns var skapade för sitt ändamål eller utvecklats genom biologisk variation och anpassning. Darwin nämner dock inte människan i sin skrift. De tankar som Nils Lilja framför i sin skrift om människan och dess uppkomst visar tydligt att han var en stor tänkare och väl beläst inom breda delar av sin tids naturvetenskap.

Nils Lilja föddes 1808 på en gård i Blinkarp som ligger strax utanför Röstånga. Här växte Nils upp som äldsta son i familjen med sin far Hans och mor Bengta. Här bodde man fram till 1824 då familjen flyttade till Ramstorp, ett frälsehemman, och samma år påbörjade den nu 16 årige Nils sina studier vid Malmö Högre Allmänna Läroverk. Nils far Hans var en mångsysslare som utövade många yrken men det har också vittnats om hans stora drivkraft att lära känna naturen i sin bygd och framför allt växterna. Det är då inte svårt att tänka sig hur fadern Hans tar med sig sonen Nils på sina vandringar i omgivningens olika miljöer och studerar de växter som där finns. Kanske var det faderns hängivna intresse det frö som senare skulle gro till Nils stora ambitioner inom floristik som sedermera resulterade i de skrifter som Nils gav ut.

Nils Lilja studerade vid Läroverket i Malmö i fyra år och i efterlämnade anteckningar över skolans elever framgår att Nils var en "ovanligt skicklig botanist" men även gjort sig "om-

tyckt som skald" och det var under denna skoltid han författade poemet: "Saga om Odensjön". Vad inte Nils Lilja visste var att i Odensjöns bottenslam fanns en pollenprofil som kunde berätta om en växthistoria långt bortom Nils poetiska diktning.

Då Nils Lilja infinner sig i Lund 1829 för studier vid Universitetet är han synnerligen villrådig. Han tror sig vilja bli präst men då försörjningsplikten tränger på väljer han att ta anställning hos en befallningsman Kinberg i Sonnarp som låg endast några kilometer från Ramstorp. Han vänder dock tillbaka till Lund hösten 1830 och avlägger så småningom en examen i teologi. Därefter inträder ett planlöst studerande inom botanik, geologi, kemi och vitterhet. Möjligen kan denna inre splittring och brist på målmedvetenhet i studierna hänga samman med att han i Sonnarp blivit bekant med en ung kvinna, Maria Catharina Eek och som med Nils Liljas egna ord var "gudomlig". Ungefär samtidigt med att Nils Lilja återvände till Lund flyttade hon till Borlunda strax utanför Lund och långt senare, 1835, gifter sig paret och bosätter sig i Lund. Nu återvänder Nils Lilja till botaniken och han riktade nu all sin kraft på att förverkliga sitt projekt med en skånsk flora. Samma månad, april 1836, som Nils första barn föddes anhöll han hos Akademiska konsistoriet om att få låna botaniska arbeten att ha som underlag för sitt floraarbete. Nils Lilja gör nu en imponerande insats och redan inom två år har han sammanställt ett underlag som går i tryck 1838. *Skånes Flora* är ett omfattande verk innefattande mer än tusen växtarter på drygt 500 sidor. Ekonomiskt var det en besvärlig tid för Nils Lilja som hade familj att försörja men på något sätt hankade han sig fram. Bland annat förde Nils under denna tid en ständig kamp, med viss framgång, för att få sina poetiska alster publicerade. Samma år som *Skånes Flora* utgavs ljusnade dock tillvaron något då han lyckades få stipendier som tillsammans sträckte sig över 16 terminer och redan 1839 utgav han *Flora öfver Sveriges odlade vexter*. Av texten i *Skånes Flora* kan man ana att Nils

Lilja själv gjorde ett mycket omfattande fältarbete och var i mångt och mycket en ensamvarg i utkanten av det akademiska vardagslivet. År 1840 ville han råda bot på denna situation genom att erbjuda föreståndaren för Lunds botaniska trädgård, professor Zetterstedt att få bli oavlönad amanuens vid Botaniska trädgården. Han refererade naturligtvis till sina goda botaniska kunskaper men ville också skänka sitt herbarium till institutionen. Nils Lilja fick emellertid avslag på sin ansökan om tjänst vilket gjorde honom nedslagen och som övergick i att han började kritisera hur Zetterstedt skötte den botaniska trädgården. Vid denna tidpunkt låg den Botaniska trädgården på nuvarande Universitetsplatsen. Här fanns orangeri med växthus och norr därom "Paradislyckan" (Södra lasarettsområdet) med odlingar. Zetterstedt var mer intresserad av insekter än botanik och samma år som Nils Lilja ansökte om tjänst lät Zetterstedt trycka upp en lista över växter som fanns i den Botaniska trädgården. Det var denna lista som Lilja starkt kritiserade och där eftervärlden gav Nils Lilja rätt i sin kritik. Nils Lilja hade "Lysande kunskaper i botanik" det var det allmänna omdömet. Det var hans "överdrivna lust till att beskåda naturen och den eviga kärleken till poesin" som hindrade honom från att studera färdigt till präst. Utan examen och med synpunkter på äktenskap och prästerskap fanns inga möjligheter för Nils Lilja att komma in vid akademien. Därmed kom den akademiska dörren att förbli stängd för Nils Lilja.

Efter 14 år i Lund erbjuds nu Nils Lilja klockartjänsten i Billinge och han flyttar åter till den trakt där han inte långt ifrån hade haft sin uppväxt. I denna miljö är det inte svårt att förstå att Nils Lilja vid sidan av "kampen för tillvaron"

som klockare, skulle komma att engagera sig i traktens flora. Billinge och Röstånga bildade det pastorat där Nils Lilja nu var klockare och det var de fröbärande växterna i detta pastorat som han kom att inventera. Tre år efter att Nils Lilja tillträtt sin tjänst i Billinge publicerade han år 1846 i nummer 8 och 9 av Botaniska Notiser sin rapport med titeln "*Stirpes phanerogamae spontaneae, quas in paroeciis Billinge&Röstånga Scanicis observavit*" (Se Axel Törje, "Nils Lilja, klockare, botanist, litteratör". Gleerups Lund, 1966). För sin tid var detta den mest fullständiga förteckningen av en trakts flora där också frekvensen av växtarterna finns angiven. För mer ovanliga växter finns också fyndplatsen angiven, ibland också med korta kommentarer. Denna kvalitét på inventeringen gjorde materialet synnerligen värdefullt att använda för att studera förändringar som skett i området fram till i början av 2000-talet. Trots Nils Liljas egensinne och högst personliga sätt att använda växtnamn och att växtarters namn också ändrats sedan Liljas tid har det varit möjligt att korrekt översätta Liljas namnskick i det som används i dag. Nils Liljas skicklighet som botanist var oomtvistad i vetenskapliga kretsar vilket borgade för tillförlitligheten i hans publicerade material. Därför föll det sig naturligt att med Nils Liljas undersökning som bas genomföra en ny inventering (Projekt Skånes Flora, 1987–2006) och jämföra förekomst och frekvens av de fröbärande växterna i Billinge och Röstånga socknar.

Förändringar i florans sedan Nils Liljas tid.

För att kunna jämföra Nils Liljas inventering 1846 med Projekt Skånes Flora inventeringen måste det senare materialet rensas från tex. "trädgårdsflyktingar" samt att i vissa familjer har ny vetenskap och därmed bestämnings-

Vid tiden för Laga skifte (1832) bestod största delen av Röstånga östra fälad nästan helt av äng (vänstra bilden). Hela detta område med slätterängar och betesmarker kom att uppodlas eller planteras med skog (högra bilden från år 2014)

metoder möjliggjort en uppdelning på ett antal nya arter (tex. daggkåpor). Efter en sådan normalisering av materialen visar den senare inventeringen en ökning av antalet arter från 525 till 560 (7%). Man kan därmed med fog fastslå att området i varje fall inte blivit artfattigare. Å andra sidan har inte vegetationen blivit frodigare under de 150 åren mellan inventeringarna. Nils Lilja var förutseende och angav i sin inventering arternas frekvens enligt en "9-gradig skala" och med hjälp av dessa uppgifter kunde konstateras att för arter som noterats vid bägge inventeringarna hade 78 arter blivit mindre vanliga och 37 arter vanligare. Att nya arter berikar florin är en naturlig process genom invandring men också spridning av trädgårdsväxter som har förmåga att konkurrera och anpassa sig till olika miljöer är inte ovanligt. Då arter minskar beror det på att miljöförändringar har påverkar dem så mycket att deras förmåga till anpassning och konkurrens har minskat. Tiden mellan de båda inventeringarna var en omvälvande period i det skånska kulturlandskapet och Röstånga och Billinge socknar var sannolikt inga undantag. Därför bör det vara förväntat att även till synes mycket vanliga arter drastiskt kan minska och till och med försvinna. Slåtterängar, mark som hävdades men ej gödslades, var en gång en vårdad och vördad del av landskapet och det vinterfoder som samlades in till vinterfoder var en förutsättning för gödslingen av åkern ("äng är åkers moder"). Under århundranden anpassade sig växter till slåtter, som skedde efter frösättning, och ängen blev en plats för en sällsynt mångfald av blommor. Slåtterängen var inte bara torra, friska marker utan även fuktiga och blöta marker som kunde vara olika rika på kalkhalt och som då hade arter som var särskilt anpassade till dessa förhållanden.

Under 1800- och 1900-talengenomgick odlingslandskapet en kraftig omdaning och det kom också att drabba florin i allra högsta grad. Vid mitten av 1800-talet, då Nils Lilja gjorde sin inventering började man odla vinterfoder på åkermark (kvävefixerande vallgrödor som tex. klöver). Skiftesreformer och utlokalisering av gårdar gjorde att nu började man odla upp historisk ängsmark till åker eller lät den bli betesmark eller växa igen till skog. På den hävdade ängen fanns tidigblommade (slutet maj-början av juni) växter (tex. gökärt och sommarfibbla) och "midsommarblommade" (tex. brudsporre, ängsnycklar, vityxne, slåttergubbe, slåtterfibbla och fältgentiana). Alla dessa växter hade blommat ut innan slåttern inföll (då "mittblomman på slåttergubben blommat över"). Efterbetet (augusti-oktober) på ängarna var viktigt för att fröna skulle trampas ner och för detta krävdes bete med hästar eller nötkreatur. Då slåttern försvann och ersattes av bete över större delen av växternas vegetationsperiod medförde det en drastisk förändring som också kan avläsas i inventeringen (1987-2006) av fröväxter i Röstånga och Billinge socknar. Inventeringarna visar med stor tydlighet att de växter som försvunnit kan antingen knytas till naturbetesmarker eller slåtterängar (även hävdade kärrmarker). Införsel av konstgödning ledde också till att tidigare ängsblommor konkurrerades ut och markerna blev frodigare men artfattigare och att våtmarker växte igen. Ogräsbekämpning och andra metoder gjorde också att åkerogräsen försvann.

Många växtarter lika rikligt förekommande vid bägge inventeringarna.

Av arter som var lika vanliga 1846 som vid Projekt Skånes Flora inventeringen kan nämnas välkända växter som rölleka, nysört, vit-

Rölleka, gulsporre och humleblomster är exempel på växter som noterades rikligt i Röstånga och Billinge socknar såväl av Nils Lilja som vid inventeringen c:a 150 år senare.

Slätterfibbla, kattfot och jungfrulin är alla växter som tillhör torra hedartade växtmiljöer och som inte återfanns 150 år efter Nils Liljas inventering. Dessa miljöer förvann sannolikt genom uppodling med början under senare delen av 1800-talet.

sippa, kabbeleka, liten blåklocka, rödklint, liljekonvalj, åkertistel, vårlök, gulmåra, humleblomster, äkta johannesört, gulsporre och käringtand.

Under de c:a 150 åren mellan inventeringarna har landskapet kraftigt förändrats och därmed också drabbat många miljöer som många växter varit strikt knutna till. Vissa växter har dock förmågan att anpassa sig till de nya kulturpåverkade miljöerna. Röllekan är störningstolerant och gynnas av blottad mineraljord och kan även dra fördel av förhöjd näringsnivå. Också gulsporgen gynnas av ruderatmarker, dvs. skräpmark som uppkommit genom ideella störningar tex. vägrenar, då den på sådan mark kan konkurrera med andra arter (intill grusvägen från Röstånga till Odensjön växer den rikligt). Humleblomstret däremot har ett effektivt spridningssystem då växtens frön har hakar som fäster lätt i betande djurs päls och därmed förs växtens frön vidare till nya miljöer som kan vara lämpliga.

Genom förändring i landskapet och brukningsmetoder försvann många arter.

Av de arter som Nils Lilja upptar i sin inventering återfanns aldrig c:a 100 och av dessa angav Lilja 28 arter som "vanliga" eller "finns överallt". Det är alltså inte bara de växter som på Liljas tid bedömdes som sällsynta som försvunnit utan även sådana som var rikligt förekommande. Kanske är det svårt att idag föreställa sig att arter som klätt, fältgentiana, brudsporre, ängsnycklar, slätterfibbla, slätterblomma, råglosta, gullviva, jungfrulin, kattfot, tätört och majviva helt försvunnit från dessa växters naturliga biotoper i Röstånga och Billinge socknar på denna relativt korta tid. Att den huvudsakliga orsaken ligger i de ovan nämnda förändringarna i kulturlandskapet råder det inte något tvivel.

Klätten- en symbol för åkergräsen som också försvann.

Då växelbruket infördes på 1800-talet och

Majviva, slätterblomma och ängsnycklar är växter som är knutna till kalkhaltig fuktmark och dess försvinnande mellan inventeringarna kan antyda övergödning och igenväxning eller utdikning och torrläggning av dessa växters naturliga våtmarker.

Åkerklätt är ett vackert ogräs, helt bundet till sädesfälten.

det obearbeta- de trädat bör jade tillämpas försvann en del fleråriga åkerogräs som ängshaverrot. Kvar blev en del växter tex. klätten och råglostan (bild i Röstångabygden 2018:2), vars korn var svåra att avskilja vid tröskningen och därför följde med utsädet. Först i slutet av 1800-talet

kunde man med effektiva rensningsmaskiner få bort klätten och råglostan från åkrarna

och därför saknades dessa åkerogräs vid inventeringen kring år 2000. Andra åkerogräs som försvunnit sedan Nils Liljas inventering är linsnärja och linrepe (ett gräs). Användning av höga halter kvävegödsel samt effektivare bekämpningsmedel gjorde att en rad tidigare typiska åkerogräs försvann och däribland den vackra klätten.

Arter som klarat av omdaning av betes- och slåttermarker.

Slåttergubben, denna omskrivna kulturväxt, som genom sin blomning var startskottet till att slåtern skulle påbörjas har nästan helt försvunnit i sydvästra Skåne. Lövängens öde beseglades av uppodling och konstgödning som nämnts ovan och därmed slåttergubbens växtmiljö. Vid Nils Liljas inventering var den "mycket vanlig" och vid senaste inventeringen påträffades den på tre lokaler, alla naturliga gräsmarker. Samma utveckling i Röstång-

Slåttergubbe och darrgräs är växter som lyckats hålla sig kvar i området på sina naturliga gräsmarker medan den beteskänsliga vårärten är ett exempel på en växt som minskat kraftigt då den tidigare gynnades av slåtter i ädellövskog och som återfunnits i några näringsrika ohävdade lövängsrester.

Renfana uppfattas nog av många som en ålderdomlig växt men den fanns inte i området 1846. Rågvallmo är ett åkerogräs som funnits sedan gammalt i Skåne men som inte noterades i Liljas inventering då den etablerat sig långt senare i Röstånga och Billinge socknar.

Billinge socknar uppvisade darrgräset som har samma krav på miljö som slåttergubben. Andra arter som minskat, tex. desmeknopp, sötvedel, björkpyrola och vårärt, och som tidigare hört hemma i ängslövskogar där de möjligen gynnats av slåtter återfinns nu på ett fåtal platser med liknande miljö.

Nyttillkomna växter.

Av arter (nästan 200) som tillkommit efter Nils Liljas tid utgör merparten mycket sällsynta eller tillfälliga gäster i området. Hit hör också trädgårdsrymlingar och åtskilliga växter som sprids längs vägarna men också längs den tidigare

Duvnäva är en lågvuxen växt som återfanns på sin gamla växtplats "på steniga ställen vid Röstånga mölla". En annan växt som återfunnits är vitskråp. Den är tidigblommande (mars-april) och växter på fuktiga ställen och den återfanns vid "Gunnarrödsbäck", 500 m NO Gunnaröds gård. Gullstånds växer sällsynt på sumpig näringsrik mark och återfanns på sin gamla plats vid Rönneå mellan "Rönnemöllan och Brönnestad".

järnvägen som gick genom området. Ungefär hälften av de nytillkomna arterna efter Liljas inventering är sent inkomna i Skåne men tex. skogsknipproten och rågvallmon har funnits länge i Skåne innan den etablerade sig i Röstånga och Billinge socknar.

Sällsynta växter i Nils Liljas fotspår.

Det finns också exempel på växter som var sällsynta och fanns endast på några enstaka lokaler 1846. Då Nils Lilja var noggrann att

för vissa växter också någorlunda exakt ange växtplatsen blev det också möjligt att vid Skånes Flora inventering efter c:a 150 år verifiera huruvida växterna fanns kvar på dessa platser. För flera arter gjordes återfynd och för några kunde också den exakta växtplatsen återfinnas.

Gunnar Andersson

Ett klockareprov

Musikdirektören Rasmus Rasmusson Roselli, född på Nr.3 dvs Björkhäll i Röstånga 1848, berättar:

"Murarsonen Nils Lilja från Blinkarp studerade i Lund, men av ekonomiska skäl avbröt han studierna och blev klockare. Han kunde icke sjunga men erhöll ändå klockaretjänsten i Billinge och Röstånga, sedan han klarat det förelagda provet på ett särdeles finurligt sätt.

På den tiden fanns det ingen orgel i Röstånga kyrka, och detta gjorde ju icke provet lättare. Men Lilja visste råd. Han övertalade en ungefär jämnårig studiekamrat och god vän att följa med till Röstånga. Han placerade vännen längst bak på läktaren, så att denna icke kunde ses nerifrån kyrkan, och själv tog han plats framme vid skranket. Här stod den blivande klockaren och formade psalmernas ord med sina läppar utan att frambringa en ton, under det att den för menigheten osynlige vännen från sitt gömställe hänförde församlingen med sin sång.

Det var kanske icke så märkvärdigt, att Lilja blev klockare, ty den osynlige sångaren var ingen mindre än den riksbekante tonsättare och klockaren i N.Mellby församling Otto Lindblad".

PS. På Series Cantorum i Röstånga kyrkas sakristia noteras vid Liljas namn: "saknade sångröst" DS.

Otto Lindblad, 1809-1864, Musiker, tonsättare, körledare

Kända verk: Kungs-sången. Vintern rasat, Glad såsom fågeln.

Lennart Lundberg

